

Working paper:

Aplikovaná antropologie a doména lidských práv

Michal Tošner

tosner@ksa.zcu.cz

Úvod: Antropologie a lidská práva

Koncepce lidských práv zasahují do ústředních antropologických témat, kterými jsou problémy kulturního imperialismu, etnocentrismu a kulturního relativismu. Některé premisy v listině lidských práv operují s otázkami přirozenosti člověka, jeho kulturní podstaty a skupinové příslušnosti. Proto je toto téma v teoretické kulturní antropologii diskutováno a kriticky promyšleno. Z hlediska antropologie je listina základních práv a svobod navzdory dobrým úmyslům vnitřně rozporným dokumentem, například v nejednoznačném upřednostňování individuálních či kolektivních práv (Eriksen 2001: 135). Praktické lokální prosazování, zavádění a vykonávání lidských práv čelí mnoha komplikovaným situacím a naráží na četná dilemata.

V návaznosti na antropologické promyšlení lidských práv se na poli aplikované antropologie ustavují specifické způsoby, jimiž se antropologové snaží ovlivňovat situace, při nichž dochází k týrání, vydírání či působení násilí jednotlivcům či skupinám. Někteří antropologové upřednostňují před morálním diskursem lidských práv koncept „násilí“ a „utrpení“ (Hastrup 2003), protože hledisko lidských práv redukuje komplexní morální a politické otázky na chudý právní jazyk, překládá zkušenost s násilím a utrpením do „objektivních“ legálních měřítek (ibid: 312). Antropologie naopak skýtá příležitost, jak „vyhodnocovat soucitně a kriticky konsekvence vzestupu řeči a mechanismu práv“ (Wilson –

Mitchell 2003: 4). K tomu, abychom mohli v současnosti efektivně uvažovat o lidských právech je třeba mnoha analýz moci, disciplíny, řízení společnosti a společenské praxe, spíše než abychom se drželi logiky oddělených jedinečných kultur, které mají být zachovány nebo nekritického předpokladu univerzální platnosti (ibid.). Když jsou antropologové v terénu, zjišťují, že teoretické premisy lidských práv často odhlízejí od sociálních praktik, k nimž se vztahují. Proto je antropologie vhodná také k tomu, aby sledovala, jak jsou lidská práva aplikována v praxi.

1. Základní fakta lidských práv

Všeobecná deklarace lidských práv byla přijata společně s *Chartou OSN* Valným shromážděním OSN dne 10. prosince 1948. Hlavním cílem OSN, od jeho založení 51 státy v roce 1945 na konferenci v San Francisku, je zajistit mírové soužití národů a snaha předcházet hrůzám podobným těm, které přinesla II. světová válka. Deklarace lidských práv byla zprvu pouhým prohlášením, a aby vstoupila v platnost, musela být ratifikována, tj. přijata jednotlivými členskými státy OSN. Státy ratifikací přijímají, že budou dodržovat lidská a práva a mohou být podrobeny kontrole expertních orgánů OSN.

Koncepce lidských práv je na půdě OSN stále rozvíjena a k deklaracím jsou připojovány další dokumenty a dohody zaměřené na ochranu žen, dětí, tělesně i duševně postižených, menšin, původního obyvatelstva, dělníků migrujících za prací atd. (viz box I.).

Box I:

Všeobecná deklarace lidských práv (*10. prosinec 1948)

10. prosinec je „Dnem lidských práv“

Dva mezinárodní pakty o lidských právech:

Mezinárodní pakt o ekonomických, kulturních a sociálních právech - leden 1966 – 143 států ho ratifikovalo (do roku 2000)

- právo na práci za spravedlivých a příznivých podmínek;
- právo na sociální zajištění, na přiměřenou životní úroveň a co nejvyšší úroveň fyzického a duševního blaha
- právo na vzdělání

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a jeho **první opční protokol** (1966) a *druhý opční protokol* (1989); přijat 147 státy roku 1976; k protokolu přistoupilo 98 států

- Svoboda pohybu, rovnost před zákonem; právo na spravedlivý soud a presumpce nevin; svoboda myšlení svědomí a vyznání. Svoboda přesvědčení a projevu; právo na pokojné shromažďování; svoboda spolčování a svoboda účastnit se veřejného života a voleb; ochrana práv menšin.
- Zakazuje svévolné zbavování života, mučení a kruté a ponižující zacházení a tresty; svévolné zatčení a zadržování a svévolné narušování soukromí; válečnou propagandu a obhajobu rasové a náboženské nesnášenlivosti.

Další úmluvy (kolem roku 1980):

- *Mezinárodní úmluva o prevenci a trestání zločinů genocidy* (1948) – přijalo 132 států.
- *Úmluva o postavení uprchlíků* (1951) – přijalo 136 států.
- *Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace* (1966) -157 států; Kontrolní orgán: *Výbor pro odstranění rasové diskriminace.*
- *Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen* (1979) – 166 států. – *Výbor pro odstranění diskriminace žen.*
- *Úmluva o zákazu mučení a jiného nelidského a ponižujícího zacházení a trestů* (1984) – 123 států; *Výbor proti mučení.*
- *Úmluva o právech dítěte* (1989) – ratifikována 191 zeměmi; *Výbor pro práva dítěte.*
- *Mezinárodní úmluva o ochraně práv všech migrujících dělníků a jejich rodinných příslušníků* (1990) – dosud nevstoupila v platnost – ratifikovalo pouze 15 států.

Regionální dohody:

- *Evropská úmluva o lidských právech*
- *Americká úmluva o lidských právech*
- *Africká charta lidských práv a práv národů* (1981).

Další normy a pravidla:

- *Deklarace o odstranění všech forem netolerance a diskriminace na základě vyznání a přesvědčení* (1981)

- *Deklarace o právu na rozvoj* (1986)
- *Deklarace o právech příslušníků národnostních, etnických, náboženských a jazykových menšin* (1992)
- *Deklarace o zastáncích lidských práv* (1998)

Míra mezinárodního konsensu ohledně jednotlivých úmluv je však různá, což dokazuje rozdílný počet států, které jednotlivé dokumenty ratifikují. Normy chránící lidská práva nemohou být uplatňovány, pokud netvoří součást národní legislativy a pokud nejsou podpořeny na úrovni jednotlivých států. Některé státy nemohou vzhledem k vnitropolitické situaci dodržování lidských práv zaručit. Na druhou stranu byly v mnoha jiných státech ustaveny národní komise či rady vlády pro lidská práva a byl například zaveden institut zmocněnce pro lidská práva či ombudsmana.

OSN prosazuje mezinárodně platná práva ekonomická, sociální, kulturní, občanská a politická a usiluje o vytvoření mechanismů zajišťujících ochranu těchto práv (*Komise OSN pro lidská práva, Vysoký komisař pro lidská práva*). Komisař OSN je pověřen reagovat na porušování lidských práv. Kromě toho OSN zajišťuje soudnictví a školicí aktivity, monitoruje dodržování lidských práv a zkoumá zprávy o stavu lidských práv předkládaných jednotlivými státy. Komise OSN pro lidská práva iniciuje spolupráci s dalšími orgány OSN – UNICEF, UNESCO, UNDP a UNHCR. Jejich prostřednictvím získává informace přímo v terénu. OSN také věnuje pozornost zprávám podávaným nevládními organizacemi, jako je například *Amnesty International* nebo *Human Rights Watch*, které celosvětově monitorují dodržování lidských práv.

2. Naturalismus, universalismus, relativismus: možná pojetí lidských práv

Lidská práva jsou založena na představě o všelidském, univerzálním chápání práv a svobod, uznání nezrušitelnosti přirozených práv člověka, práv občana a svrchovanosti

zákona, tedy na zásadách občanské společnosti a právního státu. Původní idea lidských práv, které se utvářela na konci 19. století ve Francii a USA se opírala o představu, že určitá práva souvisejí s přirozeností člověka a lidstva, jsou jeho podstatou a platí pro všechny žijící lidi na světě. Tuto představu lze považovat za naturalistickou, protože se opírá o představu univerzální lidské přirozenosti, univerzálních potřeb člověka, na nichž se zakládají jeho práva. V duchu přirozených práv se probouzí soucit s těmi, kterým se těchto práv nedostává a rozhořčení nad společnostmi, politickými systémy či organizacemi, které tato práva porušují. Spolu s naturalistickým pojetím práv se pojí představa, že by tato práva měla platit univerzálně. Takový postoj je označován za universalismus.

Při bližším zkoumání vzniku lidských práv zjistíme, že věc je složitější, neboť se opírají o koncepce humanity, univerzálního lidství, a specifické západní pojetí morálky. Aladair MacIntyre dokládá, že „lidská práva jsou vystavěna na morálním slovníku převzatým od Řeků, křesťanských a protestantských myslitelů, na jehož základě je rozlišováno dobro a zlo. Zároveň obhajují koncepci autonomního jedince jako převzatého vzorce charakteristického pro kapitalistickou společnost. Jejich zavádění představuje roztržku mezi starými zvykovými vzorci jednání a novými očekáváními“ (MacIntyre 1967: 161). Koncepce *Všeobecné deklarace lidských práv* historicky navazuje na starší západní filozofické a morální myšlenkové proudy. Předcházela ji *Deklarace práv člověka a občana* (1789) formulovaná ve státech vznikající Severoamerické Unie a do Evropy byla přenesena francouzskými osvícenci. Specifické ideály mohou být odvozovány z úvah Johna Locka (Locke 1965) nebo z konceptu společenské smlouvy jak ji formuloval v 18. století Jean Jaques Rousseau. Rousseau poznamenává, že „člověk se narodil svoboděn a všude je v okovech“ (Rousseau 2002). I když je podle Rousseaua svoboda vrozená, nelze jí docílit ve společnosti bez úmluv,

právního zajištění a společenské smlouvy, jež přinášejí, mimo jiné, omezení absolutních svobod jednotlivce ve prospěch harmonického společenského soužití a prosazování kolektivní vůle (ibid.)

Právě toto historické západní podloží lidských práv zakládá námitku proti univerzální platnosti lidských práv. Mimo kontext svého vzniku – euroamerické společnosti – mohou být chápána jako „pozápadňování“ světa a vnucování cizí kultury. V kulturním ohledu skutečně mohou být tato práva vnímána jako narušující původní kulturní hodnoty a praktiky. Postoj, který chápe každou kulturu, jako hodnotu samu o sobě, je v principu kulturním relativismem. Od tohoto postoje je odvozováno relativistické pojetí lidských práv. Jednoznačné určení společné podstaty lidí, tedy toho co je označováno za přirozenost člověka, není z tohoto hlediska zcela jednoduché. Proti pojetí práv jakožto přirozených a univerzálně platných vystupují kulturní relativisté. Podle nich není možné logicky a empiricky nalézt poznatelnou podstatu člověka, ba naopak, nacházejí kontextem podmíněnou sociálně konstruovanou u osobnost. V této perspektivě nelze určit lidskou přirozenost mimo specifický kulturně-politický kontext a konkrétní rozpravu o lidství a přirozenosti. Prohlášení, že „lidská práva platí univerzálně a jsou odvozena od lidské přirozenosti“ je z hlediska kulturního relativismu nepřijatelné, protože vznikla v omezeném politickém, kulturním a společenském kontextu.

Podle kulturního relativismu je v různých kulturách odlišně utvářeno chápání jedince a jeho práv. V asijských a afrických společnostech je jedinec, v souladu s náboženstvím a společenským uspořádáním zasahujícím do nejmenších detailů každodenního života, podřízen zájmu kolektivu. Společenská uspořádání jsou například v Indii tradičně autoritářská a hierarchická (Dumont 1966) a rovnostářské ideály demokracie pro ně představují cizorodou politickou kulturu. Inspirací pro globální

spravedlnost spíše umožňuje Kantova koncepce kosmopolitismu (Wilson – Mitchell 2003: 3). Myšlenka lidských práv našla odezvu u intelektuálů v nezápádním světě a vzniklo světové hnutí za lidská práva. Nelze se tedy jednoznačně spoléhat na relativistický postoj.

Box II. Suhartův režim v Indonésii

Řada asijských států, jako například Indonésie, Thajsko, Singapur a Malajsie představila v roce 1993 *Spojeným národům* deklaraci z Bankoku, v níž se ohradili proti západnímu zasahování do vlastních vnitřních záležitostí států, které se při společenské a sociální regulaci opírají o „asijské hodnoty“. Lpění na kolektivismu však vyvolalo rozhořčenou reakci tamních lidsko-právních aktivistů a posílilo vědomí vůči tomu, jak političtí vůdci využívají relativistickou ideologii k ospravedlnění jejich vlastních prohřešků. Představitel nepotistického a zkorumpovaného režimu v Indonésii byl svržen masovými protesty, jejichž účastníci se kromě jiných věcí dovolávali principů mezinárodních lidských práv (Wilson – Mitchell 2003: 2)

3. Co jsou to práva? Univerzalita a relativita práva a další nesnáze s pojmy

Univerzalisticko- relativistický spor je veden o samotnou povahu práva a jeho vztahu ke společnosti. Ve hře je tzv. legalistický přístup, který se zabývá teorií práv a otázkou vztahu mezi právy a státy, které je mají zajišťovat. Antropologie k těmto debatám může přispět svými výzkumy vztahu mezi právem a sociální strukturou. Americký antropolog českého původu Leopold Pospíšil, kritizuje „právní ortodoxii“ ve své studii *Etnologie práva* a na základě výzkumu praktikování práva u Kapauků na Nové Guineji dochází k závěru, že: „...právo neunikne tomu, že by se nedala rozpoznat jeho relativita vůči skupině, v rámci které existuje, a vůči členům této skupiny, jejichž život utváří a často i chrání. Je paradoxní, že nahrazením ortodoxního myšlení v absolutních termínech tím,

že byla uznána relativita práva, stal se tento pojem relevantním vůči sociální struktuře – to jej činí integrální součástí sociokulturní matrice, ve které právní jevy existují“ (Pospíšil 1997: 113). Je zde tedy poukazováno na vazbu mezi právem a konkrétní společností. V kontrastu k tomu myšlenka lidských práv vznikala v době, kdy o právu bylo uvažováno v absolutních termínech, přičemž později, v důsledku zkoumání neevropských společností, bylo poukazováno na relativitu právních systémů, respektive na vazbu mezi typem právních vztahů a společností, která je užívá. V jiných kulturních kontextech je totiž otázka toho, co bychom – etnocentricky – nazvali „právem“, řešena zcela odlišně (*Kapaukové* vnímají uvěznění jako nesrovnatelně horší trest než usmrcení). Také „sociologický přístup odmítá oddělovat práva od společenského života jako celku a od konkrétních otázek moci a ve výsledku trvá na problematizaci výroků o rovnosti ve jménu lidských práv jak na rovině národní, tak univerzální“ (Woodiwiss 2005). V relativistickém přístupu je dále uznávána rozmanitost a rovnost kultur a právo na sebeurčení. Proto není možné nadřazovat jednu kulturu nad druhou. Požadavek přizpůsobení se právních systémů jednotlivých kultur západnímu modelu lidských práv může být zpochybňován.

Kritici relativismu upozorňují, že samotný koncept autonomních kultur a ideál humanity je taktéž dědictvím evropského myšlení, zejména pak německého romantismu (Herder 1941). Relativistickým přístupům je tedy namítáno, že samotné pojetí kultury, ze kterého vycházejí, vzniklo v rámci západní společnosti, a kulturní relativismus je sám založen na univerzalismu, podle nějž je právo na odlišnou kulturu základním univerzálním lidským právem. Tyto námitky jsou zcela legitimní. Koncept kultury se z historického hlediska bez většího odporu univerzalizoval.

Ačkoli je v deklaraci lidských práv obsaženo univerzální právo na zachování kultury, tento koncept se v sociální teorii značně proměnil (Abu-Lughod 1991). Kultury nejsou

pojímány jako statické a izolované, ale jako umístěné do kontextu ostatních kultur, umístěné do širších policko-ekonomických vztahů. Pojetí lidských práv se v antropologii proměňuje spolu s vývojem její vlastní teorie. Populární relativistický postoj 70. A 80. let obhajující kulturní odlišnosti proti univerzalistickým nárokům západního pojetí lidských práv je od 90. let pozvolna opouštěn. V důsledku oslabení konceptu kultury, který byl příliš kolektivistický a předpokládal jasné hranice, se dostávají do popředí post-kulturní úvahy o praktickém jednání, tzv. agency, o vzájemném působení a utváření lokalit v duchu multi-lokální etnografie a o procesech globalizace a transnacionalismu. Diskuze mezi relativismem a univerzalizmem se proto posunula dále k analýzám vztahů mezi mocí a jednáním, přičemž se zdůrazňují vazby a sítě jednotlivých sociálních uskupení, spíše než jejich kulturní specifika a konflikty (Wilson – Mitchell 2003: 9). Proces vzájemného ovlivňování jednotlivých společností je procesem, jenž provází celou historii a podoba kultur a společností je výsledkem vyjednávání. Proto mají jednotlivé společnosti nárok jak na vlastní kulturu, tak na rozvoj. Idea lidských práv může sloužit jako nástroj vyjednávání budoucí podoby práv v jednotlivých společnostech.

Podle *Americké antropologické asociace* by měly být respektovány kulturní odlišnosti tak, jak je tomu u ostatních sociálních a individuálních odlišností (Raport – Overing 2000: 162). Na druhou stranu podle tzv. post-kulturního přístupu mají jedinci právo osvobodit se od kulturních předpokladů vlastní společnosti, jejích sociálních statusů a mohou uplatňovat své občanské svobody. Kulturnímu relativismu lze tak vytýkat, že je v principu *etickým relativismem* a v duchu uznání kulturní rozmanitosti obhajuje a toleruje některé násilné a drastické kulturní praktiky.

Box III. Africká ženská obřízka

Některé tradiční kulturní instituce jsou v přímém rozporu s požadavky lidských práv a naopak. Jedním z nejkřiklavějších příkladů je provádění ženské obřízky některými africkými společnostmi. Kulturní relativismus

tvrdí, že taková praktika musí být nejprve shledána problematická samotnými aktéry, než zasáhne někdo zvnějšku a začne poskytovat informace vedoucí ke změně (Raport – Overing 2000: 162). Jiné badatelé poukazují na to, že označování této praktiky za „obřízku“ je eufemismus, protože se ve skutečnosti jedná o odnětí klitorisu a urezání stydkých pysků (Dembour 2001: 60). Obhajoba této praktiky se dovolává tradic, náboženských, zdravotní či sexuálních důvodů, údajně zajišťuje plodnost a chrání plod, před nákazou, což je vše v rozporu s poznatky moderní medicíny. Ovšem samy ženy jsou o těchto vlivech přesvědčeny a participují na této praxi u svých dcer a mladších žen a zachovávají ji, i když migrují do západních zemí. Ačkoli je tato praktika prováděna mezi přistěhovalci v Británii a Švédsku, soudní žaloby za provádění tohoto zákroku byly vzneseny pouze ve Francii. Mezi jinými byl případ úmrtí tříleté holčičky, která v důsledku obřízky vykrvácela. Soudy zaujaly střední cestu mezi univerzalismem a relativismem (ibid.: 67). Často byly matky potrestány několikaletým vězením, takže oběti byly potrestány dvakrát, tedy nejen znetvořením, ale také odloučením od matky. Navíc tyto matky vyznávaly u soudu lásku ke svým dcerám, kterým provedly obřízku. Případ ženské obřízky ilustruje, jak je problematické řešit problém mezi univerzalismem a relativismem v konkrétních soudních případech (viz Dembour 2001: 60 – 69).

Uvažování o lidských právech se po dlouhá desetiletí pohybovalo jako pomyslné kyvadlo mezi pólem universalismu a relativismu (Dembour 2001). Každý z přístupů má své zápory. Universalismus se vyznačoval arogancí západní filozofie a politiky, relativismus přehlížel modernizaci neevropských společností a vedl naopak k netečnosti vůči utrpení a toleranci vůči násilí (ibid. 56 – 60). Z tohoto důvodu bylo překročeno ortodoxní pojetí práva a vznesen požadavek na rozvíjení lidských práv směrem k novým standardům.

4. Nový požadavek univerzality

Antropologové Richard Wilson a Jon P. Mitchell rekapitulují diskusi kolem lidských práv a rekapituluji, že od 60. do 90. let ji dominoval spor mezi relativismem a naturalismem. Od poloviny let devadesátých ožila lidská práva duchem „nového humanitarismu“ a zintenzivnila snaha vytvořit globální spravedlnost a posílit instituce

s globální jurisdikcí. Mezinárodní soudní tribunál v Haagu od soudů válečných zločinů po druhé světové válce uspěl až prostřednictvím ICTY a ICTR v druhé polovině 90. Let při soudech po genocidách v Jugoslávii a Rwandě. Mezinárodní výkon práva tak začal být praktikován. Zadržení Pinocheta v roce 1998 ustavilo dva precedenty – soudy mohou soudit skutky příslušníků jiných států za události, které se odehrály mimo jejich teritoria (Wilson – Mitchell 2003: 3) Mezinárodní tribunál pro válečné zločiny prosadil v roce 1998 universální jurisdikci v oblasti zločinu proti lidskosti, genocidy, válečných zločinů a agrese. Tato praxe však naráží na četné terminologické nesnáze, neboť jazyk lidských práv se opírá o abstraktní výrazy jako „zločiny proti lidskosti“ a stále tak obsahuje západní kulturní koncepce spravedlnosti a morálky (ibid.: 1)

Současný svět prochází řadou proměn společenských a politických uspořádání, včetně procesů hospodářských konjunktur a krizí. Vychází-li idea lidských práv ze specifické evropské historie, z historie západní kultury, jejího pojetí práva a jejích hodnot, je provázána s evropským typem společenského, státního, politického a ekonomického uspořádání, to znamená, že jsou propojena s liberalizací, rozvojem a demokracií. Proto je téma lidských práv spojeno také s otázkou rozvoje. Právo na rozvoj je upřednostňováno před konzervativním upřednostňováním kulturní autonomie. Někteří současní autoři dokonce zdůrazňují, že univerzální prosazování lidských práv je nutné realizovat současně s prosazováním hospodářského rozvoje (Alston – Robinson 2005). Na něm totiž závisí uplatňování práva na vzdělání, lékařskou péči apod. Lidská práva se tak stávají projektem nikoli hledajícím lidskou přirozenost, ale projektem budování mezinárodních standardů.

Lidská práva jsou v posledních desetiletích vykládána jako dynamicky se vyvíjející. Proto někteří badatelé rozlišují *politiku lidských práv* od *politiky pro lidská práva* za účelem zdůraznění progresivního utváření lidských práv oproti politickému

prosazování neměnné, hodnotově a normativně vymezené doktríny. Podle Baxiho má být stát učiněn „více etickým, vláda spravedlivější a moc předvídatelnější“ (Baxi 2002: 241). V souladu s pojmáním lidských práv jakožto procesu budování mezinárodních standardů dochází k přehodnocení relativisticko-univerzalistické polemiky a výroků o její výhradní historické vazbě na evropskou tradici.

Egyptský politický teoretik Mohamed El Sayed Said ve své studii *Islam and Human Rights* prochází bohatou rozpravou o právních systémech, která je vedena v arabském světě, aby ukázal, že četné historické právní a intelektuální proudy jsou v souladu s hlavními zásadami lidských práv. Z právního kodexu *Šaría'a* jsou odvozovány koncepce lidské důstojnosti, právo na ochranu vlastnictví, náboženská tolerance, práva žen, menšin apod. El Sayed Said, zároveň nepopírá, že existují ortodoxní a populistické interpretace islámského práva. Ty jsou však v rozporu s postojem intelektuálních elit (Said 1997: 27 – 28). Pro srovnání: v evropské historii bylo dříve také mnoho proudů odporujících ideálům lidských práv. Již například u Locka, tohoto „filozofa svobody“, nalezneme schvalování otroctví. V evropské minulosti, především v 19. století, se rodila různá nacionalistická, rasová či eugenická hnutí, jejichž předpoklady byly v přímém rozporu s ideály lidských práv. El Sayed Said poukazuje na to, že ačkoli je westernizace v islámském světě jako taková odmítána, existuje zde otevřenost k učení se od Západu, která je silnější než kdykoli předtím (ibid.: 4). Islámské právo prochází v mnoha arabských společnostech modernizací. Budování mezinárodních standardů ovšem nenapomáhá přítomná všestranná xenofobie.

Mají-li lidská práva vytvořit nové mezinárodní standardy a dostát požadavku univerzality, je třeba opustit myšlenku jejich výhradního evropského původu a propojit je s obdobnými právy a myšlenkami přítomnými v ostatních společnostech světa. Lidská práva nejsou v tak přísné vazbě na západní kulturu, jak bývá zdůrazňováno. V

podloží tohoto relativizujícího argumentu přežívá evropocentrismus. Je totiž možné poukázat na to, že ani v samotné Evropě nejsou některá práva dodržována nebo jsou dodržována pouze teoreticky. Vojáci USA během druhé války v Iráku a ve věznici v Guantanámu se, dokonce se souhlasem prezidenta George W. Bushe a špiček americké armády, dopouštěly mučení, čímž *de facto* i *de jure* porušovali lidská práva. Také Česká republika se potýká v posledním desetiletí s problémy nucené práce a práce cizinců za otrockých podmínek, obchodu s lidmi a nedobrovolné sterilizace, na což upozorňují mezinárodní lidsko-právní organizace. Lidská práva by neměla dělit země na země dobra a zla, ale řešit praktické problémy se zajišťováním lidských práv na svých územích. V opačném případě totiž hrozí riziko mocenského zneužívání lidských práv k získání politické nadvlády světovými mocnostmi.

Morální rétorika lidských práv je využívána k zdůvodňování ekonomických restrikcí či se stává - v krajním případě - argumentem pro vojenskou intervenci. Sociolog Ulrich Beck upozorňuje: „Režim lidských práv morálně zakládá mocenský prostor vnitřní světové politiky, která jde přes všechny hranice. Umožňuje tak (...) použití vojenské síly všude na světě jako *pokračování morálky lidských práv* jinými prostředky...“ (Beck 2007: 325). Takováto opatření jsou problematická, nehledě na to, že závažnost porušování lidských práv bývá posuzována „dvojím metrem“, podle obchodních a strategických zájmů světových mocností. Lidská práva se pak mohou jevit jako „právo silnějšího“ zasahovat do záležitostí slabších.

Praxe lidských práv je tedy dosud otevřeným transnacionálním procesem. Proces zavádění lidských práv není v žádném společenském systému dokončen a završen. Někteří antropologové poukazují v této souvislosti na vznik „globální ekumeny“, tedy vzájemné konvergence představ o univerzálních lidských právech (Hannerz 1989). Existuje velký počet společensky podmíněných úhlů pohledu, které vytvářejí různá

pojetí lidských práv. Lidská práva se mohou stát společným symbolem, na jehož základě se může spět k jejich zdokonalení. Žádoucím cílem podle některých je, aby idea lidských práv uzrála v takový soubor práv, který by mohl lépe sloužit globální většině (Woodiwiss 2005).

5. Aplikovaná antropologie a lidská práva

Lidská práva patří mezi základní domény aplikované antropologie (Keida – Willigen 2002: 8). V oblasti lidských práv možno využít téměř všechny metody aplikované antropologie od diskursivních analýz přes analýzy politik (policy analysis), výzkum založený na spolupráci (collaborative research) až po kulturní zprostředkování (*cultural brokerage*) a sociální marketing atd. (srov. Willigen 2002). Každá z metod aplikované antropologie v oblasti lidských práv musí být volena adekvátně ke kontextu a doméně aplikace. Může jí být například obchod s lidmi, práva uprchlíků a migrantů, práva žen či dětí, práva původních obyvatel, právo na lékařskou péči, obranu před násilným přesídlením etc.

Antropologie poskytuje teoretické i metodologické zázemí, pro vyhodnocování případného zneužívání lidských práv za účelem politické či ekonomické dominance. V širším mezinárodním měřítku antropologové sledují dodržování práv domorodých skupin ve smyslu tradiční antropologické advokacie, tj. obrany původních obyvatel před násilným útlakem (například v podobě zabírání půdy) ze strany státu či soukromého sektoru nebo působí ve směru rozvoje za účelem opuštění původních násilných praktik, které příslušníkům původních společností ze subjektivního hlediska působí utrpení. Aplikovaná antropologie prostředkuje své znalosti zodpovědným místům a antropologové mohou ovlivňovat situaci v jednotlivých pobočkách OSN, u Evropského komisaře pro lidská práva, či v Radě vlády pro lidská práva a v dalších vládních či mezinárodních politických organizacích. Jinou alternativu představuje

práce pro neziskové nevládní organizace (NGO) nebo mezinárodní nevládní organizace (INGO), které se zabývají řešením situací v souvislosti s lidskými právy. V ČR se tímto zabývá například *Český helsinský výbor*, dále *Liga lidských práv* v oblasti práva na zdravotnickou péči, *Centrum pro integraci cizinců* ve vztahu k porušování práv cizinců, nebo česká pobočka organizace *La Strada* zaměřující se na nucenou práci a obchod s lidmi.

6. Závěr

Jak již bylo řečeno, antropologové mohou být svědky páchání násilí a utrpení a díky terénnímu výzkumu kriticky a odpovědně posuzovat lokální prosazování či porušování lidských práv. Účast antropologů ve veřejné či politické debatě o lidských právech lze využívat k rozvíjení a ustavování globálních standardů. Jak to pěkně vyjádřil Richard Ashby Wilson a Jon P. Mitchell: má-li expert kompetentně působit v oblasti lidských práv, je třeba, aby byl „eticky a empiricky informovaný a konceptuálně sofistikovaný“ (Wilson – Mitchell 2003: 10).

7. Shrnutí základních tezí

- a) Antropologie se zabývá slovníkem a prosazováním lidským práv v kontextu etnografického výzkumu.
- b) Lidská práva byla vyhlášena Chartou OSN 10. Prosince 1948 a jsou k ní postupně připojovány další úmluvy a dokumenty, zahrnující práva žen, dětí, uprchlíků atd.
- c) Myšlenka lidských práv vznikla v důsledku západních osvícenských idejí. Z toho vyplývá problém s jejich nekritickým univerzálním uplatňováním, které relativisté odmítají jako kulturní imperialismus. Antropologie ve své aplikované podobě usiluje o

empiricky zakotvené a vědecky podložené překonání naturalistického, univerzalistického a relativistického pojetí lidských práv.

- d) Aplikovaná antropologie umožňuje překonat čistě legalistické pojetí lidských práv, tzn. že je schopna poměřovat právní jazyk s komplexitou společenských praktik a zkušeností.
- e) Aplikovaná antropologie se podílí na vytváření nových mezinárodních standardů v oblasti globální spravedlnosti a na rozvíjení lidských práv v duchu nového humanitarismu.
- f) V oblasti lidských práv možno využít téměř všechny metody aplikované antropologie od diskursivních analýz přes analýzy politik (policy analysis), výzkum založený na spolupráci (collaborative research) až po kulturní zprostředkování (*cultural brokerage*) a sociální marketing atd.

8. Klíčivá slova

Deklarace lidských práv, naturalismus, univerzalizmus, relativismus, globální ukřmena, mezinárodní standardy

9. Úkoly pro studenty

Ad 1.) V jakém vztahu je antropologie k lidským právům?

- a) usiluje o jejich univerzální prosazování
- b) odmítá myšlenku lidských práv jako takovou
- c) kriticky se zaobírá slovníkem a prosazováním lidských práv v kontextu etnografického výzkumu

d) chrání domorodé společnosti před násilným vnučováním lidských práv

Ad 2.) Deklarace lidských práv a další úmluvy jsou pouhé deklarace. Aby vešly v platnost, musí být:

- a) ratifikovány vládami jednotlivých států
- b) vynuceny pod tlakem mezinárodního společenství
- c) uznány v referendu
- d) platí automaticky při podpisu deklarace

Ad 3.) Vypište jednotlivé postoje ve vztahu k lidským právům (charakterizujte je):

Naturalismus, universalismus, relativismus

Ad 4.) Charakterizujte rozdíl mezi ortodoxním a relativním pojetím práva

Ad. 5) Vysvětlete, jakým způsobem může být překonáno dilema mezi relativismem a univerzalismem.

Ad 6.) Jaké metody aplikované antropologie mohou být užity v doméně lidských práv? Vyjmenujte problematiku praktiky, při nichž dochází k porušování lidských práv. Uveďte nějaký vám ze zkušenosti známý případ porušování lidských práv. Uveďte oficiální místa a vládní a nevládní organizace, zabývající se lidskými právy.

10. Internetové odkazy

<http://www.lidskaprava.cz/student/uprchlici-a-migranti/odkazy>

<http://www.osn.cz/lidska-prava/>

<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf>

<http://www.llp.cz/cz/>

<http://www.amnesty.cz/>

<http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rlp/rlp-uvod-17537/>

http://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-lidska-prava-cr/Zprava-LP-2010_cz.pdf

http://www.aaanet.org/press/an/1006/human_rights_oct.html

11. Rozšiřující literatura

Cowan, J. K. – Dembour M.-B. – Wilson R. A., eds. (2001). *Culture and rights: anthropological perspectives*. Cambridge University Press.

Wilson, R. A. - Mitchell, J. P., eds.(2003): *Human rights in global perspective: anthropological studies of rights, claims and entitlements*. London: Routledge.

Wilson, R. A., ed. (1997). *Human rights, culture and context: anthropological perspectives*. Pluto Press.

12. Rešerše literatury

...

13. Medailonky

Richard Ashby Wilson se specializuje na mezinárodní lidská práva, tribunály pro válečné zločiny, které zkoumá z antropologického. Usiluje o porozumění způsobu, jakým národní a mezinárodní právní instituce nakládají s lidskými právy. V současné době je profesorem Institutu lidských práv (*Human Rights Institute*) na Universitě v Connecticutu.

Doktorát obdržel na London School of Economics and Political Science a působil na anglických univerzitách v Essexu a Sussexu. Přednášel na School of Law in Hartford, byl hostujícím profesorem na Univerzitě v Oslu a na New School for Social Research a na University of the Witwatersrand v Jižní Africe. Je editorem či spolu-editorem řady významných sborníků na téma lidských práv, mezi něž patří například knihy *Lidská práva, kultura a kontext* (Human Rights, Culture and Context, 1997), *Kultura a práva: antropologická perspektiva* (Culture and Rights: Anthropological perspectives, 2001), *Lidská práva a „válka proti teroru“* (Human Rights and the ‘War on Terror’, 2005) a *Humanitarismus a utrpení: mobilizace empatie* (Humanitarianism and Suffering: the Mobilization of Empathy, 2008). Je editorem *Časopisu pro lidská práva* (Journal of Human Rights) a editorem časopisu *Anthropological Theory*. Jako předseda působí též v Komisi pro lidská práva státu Connecticut v rámci Komise pro lidská práva Spojených států amerických.

Marie-Bénédicte Dembour je profesorkou Práva a antropologie na univerzitě v Sussexu. Výzkumy prováděla v Belgickém Kongu ve vztahu k dědictví kolonialismu. Ve své odborné práci se zaměřuje na konceptuální kritiku lidských práv a právo Evropského soudního dvora pro lidská práva. Vydala monografii nazvanou *Kdo věří na lidská práva? Reflexe Evropského parlamentu* (Who Believes in Human Rights? Reflections on the European Convention, 2006). V současnosti se zabývá právy migrantů a jejich výkon u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburgu.

Thomas Hylland Eriksen je profesorem sociální antropologie na Univerzitě Oslo a provádí výzkumy na Mauriciu a Trinidadu. Je autorem řady učebnic antropologie, esejů

zabývající se etnicitou, nacionalismem, multikulturalitou, politikou identit, kulturní kreolizací a globalizací. Řada jeho textů se také zaměřuje na problematiku lidských práv. Přispěl do několika antropologických sborníků na toto téma jako například *Lidská práva, kultura a kontext* (Human Rights, Culture and Context, 1997), *Kultura a práva: antropologická perspektiva* (Culture and Rights: Anthropological perspectives, 2001),

Kirsten Hastrup je profesorkou antropologie na univerzitě v Kodani. Doktorský titul získala na Oxfordu. V letech 1991 – 93 byla ředitelkou výzkumu dánského Centra pro lidská práva a také tajemnicí a vedoucí Evropské antropologické asociace. Na svém kontě má 27 knih a +ŽÉ ČLÁNKŮ. Napsala tři monografie o historii Islandu, teoretickou práci *Cesta k antropologii: mezi zkušeností a teorií* (A Passage to Anthropology: Between Experience and Theory, 1995) a editovala čtyři sborníky týkající se tématu lidských práv.

14. Použitá literatura

Abu-Lughod, L. (1991): Writing Against Culture. In: Fox R. G. (ed.) *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe: School of American Research Press, s. 137 – 162.

Alston, P. – Robinson, M. (eds.) (2005): *Human Rights and Development. Towards Mutual Reinforcement*. New York: Oxford University Press.

Baxi, U. (2002): *The future of Human Rights*. New Delhi: Oxford University Press.

Beck, U. (2007): *Moc a protiváha moci v globálním věku. Nová ekonomie světové politiky*. Praha: Slon.

Dembour, M. – B. (2001): Following the movement of a pendulum: between universalism and relativism. In: In: J. K.Cowan – M.-B. Dembour – R- A. Wilson (eds.): *Culture and rights: anthropological perspectives*. Cambridge University Press, s. 56 – 79.

Dumont, L. (1966): *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*. Chicago: University Chicago Press.

El Sayed Said, M.: Islam and Human Rights. In: Warner, D. (ed.): *Human Rigts and Humanitarian Law. The Quest for Universality*. Martinus Nijhoff Publishers: London 1997, s. 3 – 28.

Eriksen, T. H. (2001) Between universalism and relativism: a critique of the UNESCO koncept of culture. In: J. K.Cowan – M.-B. Dembour – R- A. Wilson (eds.): *Culture and rights: anthropological perspectives*. Cambridge University Press, s. 127 – 148.

Hannerz, U. (1989): Notes on the Global Ecumene. *Public Culture* 1 (2), s. 66- 75.

Hastrup, K. (2003) „Violence, Suffering and Human Rights“. *Anthropological Theory* 3 (3): 309 -323.

Herder, J. G. von (1941): *Vývoj Lidskosti*. Praha: Jan Laichter.

Pospíšil, L. (1997): *Etnologie práva: teze ke studiu práva v mezikulturní perspektivě*. Praha: Set Out.

Kedia, S. – Willigen, J. van (2005). *Applied anthropology: domains of application*. Greenwood Publishing Group.

Locke, J. (1965): *Dvě pojednání o vládě*. Praha: ČSAV.

MacIntyre, A. (1967): *A Short History of Ethics*. Routledge: London.

Raport, N. – Overing, J. (2000): *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London: Routledge.

Rousseau, J.-J. (2002): *O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva*. Dobrá voda: Aleš Čeněk.

Willigen, J. van (2002): *Applied anthropology: an introduction*. Greenwood Publishing Group.

Wilson, R. A. - Mitchell, J. P. (2003): Introduction: the social life of rights. In. R. A. Wilson – J. P. Mitchell (eds.): *Human rights in global perspective: anthropological studies of rights, claims and entitlements*. London: Routledge.

Woodiwiss, U. (2005): *Human Rights*. London: Routledge.